

CUMHURİYET DEVRİMLERİNİN VE KARŞIDEVRİMİN KADIN YAZARLARIMIZA ETKİLERİ

Prof. Dr. Erendiz ATASÜ*

Demokrasi kültürünün gelişmediği, toplumsal gruplar ve sınıflararası ayrımların kesin ve keskin olduğu ülkelerde edebiyat - daha doğrusu sanatın tüm dalları - kimi ayrık örneklerin dışında, varsıl seçkinlerin ayrıcalığı olarak belirir. Gerek sanatın özümlemesi, gerek yaratılması onlara özgüdür. Sanatı özümleyebilmek ve onu yaratabilmek bireyden öncelikle müthiş bir duygusal, duyusal, düşünsel ve kültürel yoğunlaşma talep eder. Yoğunlaşmak, zaman ayırabilmek demektir. Zaman ise, varsılların ayrıcalığıdır.

Seçkinlerin dışındaki halk sanatı, çağlar boyu bir tür "sanat dışı sanat" gibi gelişmiştir ve keşfedilip dünyanın ortak kültürüne mal edilebilmek için filizlendiği toprakta demokrasi kültürünün güçlenmesini beklemek zorunda kalmıştır.

Bu saptamalar yalnızca bizim gibi demokratikleşme yollarında tökezleyen toplumlar için değil, demokrasinin beşiği diye tanınan ülkeler için de geçerlidir. İnsanlığın milyonlarca yıllık büyük hayatını düşünürsek, demokrasinin ne kadar yeni ve kusursuzluktan henüz ne denli uzak bir deneyim olduğunu kavrayabiliriz sanıyorum. Sanatın seçkinlere özgülüğüne, parlamenter demokrasinin anayurdu İngiltere'den örnek verelim: İngiliz şiirinin 18. ve 19. yüzyıllardaki büyük ustalarının neredeyse tümü soylular sınıfındandı⁽¹⁾. İngiliz edebiyatında işçi sınıfı kökenli yazarların (örnekse "Öfke" yazarı J. Osborne) ağırlıklarını koyabilmeleri için, 2. Dünya Savaşı sonrasında ulaşılabilmesi, Britanya İmparatorluğunun dağılması gerekti.

Edebiyat bizim tarihimizde de benzer bir yol izliyor. Seçkinlerin edebiyatı Divan Şiirinin yanında halk şiiri varlığını hep sürdürdü, ancak kapalı bir kutuda gibi yöreselliğinde hapisti. Türkiye Cumhuriyeti devrimci onyıllarında halk sanatını ve edebiyatını keşfetmeyi bir kültür politikası olarak izlememiş olsaydı, bugün dünyanın tanıdığı koca Yunus'u bile yeterince öğrenemezdik. Bu gerçeği anımsıyor muyuz?

* Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi.

(1) C. Caudwell, *Yanılsama ve Gerçeklik* (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yayınevi, 1974.

Demokratikleşme bir anlamda, dünya nimetlerinin toplumda daha hakça paylaşılabilmesi, bu nimetlerden yararlanan grupların giderek genişlemesi demek değil mi? Varsılık bir nimet; ülke yönetimine katılmak da öyle. Peki, kültür ve sanat değil mi?... Sanatın insan ruhunu cömertçe besleyebilme, bireyin kendisini tanımasına ve içsel mutluluğunu kurabilmesine yardımcı olabilme niteliği ve gücü var! Onun için de bir dünya nimeti!

Demokratikleşme, elbette bir tarihsel süreç; ve kimi kez - hayatın gelişmelerinin bir görüngüsü olarak - demokrasinin akla getirdiği barış ve uzlaşma ortamlarından geçmek yerine, tam tersi çatışmalarda - ihtilallerde ve savaşlarda - savrulan ve olgunlaşan bir süreç. İnsanlığın vazgeçilmez düşü "kardeşliğe" özlem, düşmanlıklar durulduktan sonra, biraz olsun hayata geçirilebiliyor. Örneğe Fransız İhtilali, 2. Dünya Savaşı. İmparatorlukları tasfiye eden 2. Savaşın ertesinde, Batı Avrupa ülkelerinde dünya nimetlerinin daha kardeşçe paylaşılmaya başlandığını, sınıflar arası ayrımların keskinliğini belli miktarda yitirdiğini görüyoruz.

Bizim tarihimizde de savaşın demokratikleşmeye katkısı var. Elbette Kurtuluş Savaşından ve onun doğrudan devamı olan Cumhuriyet'in kuruluşundan söz ediyorum. Sanırım bu süreçte hem bir savaş hem bir ihtilal iç içe geçmiştir. İşgalci emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı ve teokratik devlet düzenine karşı laik devlet düzenini, dinsel temelli yaşama karşı bilimsel temelli yaşamı hedefleyen Anadolu İhtilali! Cumhuriyetin kuruluş onyılları, tek parti yönetimiyle özdeşleşse de, Anadolu'nun hayatındaki en büyük demokratikleşme adımı ve atılımıdır, hiç kuşkusuz.

Kurtuluş Savaşının ve Cumhuriyet bilincinin ulusallaşma ile ilişkisi açık. Ulusçuluğun militarizme ve emperyalizme dönüşmesi (2. Dünya Savaşı öncesindeki gibi) veya mikro ulusçuluklar türetmesi (günümüzdeki gibi) demokrasinin sonu! Ancak, ulusallaşmanın gerçekleşmediği (tarihsel ortamlarda, demokrasi serpilmeğe başlayamıyor. Dünya nimetlerinin bölüşülebilmesi için, dar grup kavramlarından - aşiret, ırk, yöre - daha geniş kavramlara yükselbilmek gerek. Yurttaşlık, yani insanı ülkenin ve halkın birimi olarak görme işte böyle bir kavram, böyle bir ortak payda.

Türkiye'nin hayatında "insanın" yurttaş olarak görülmeğe başlanması, toplumsal gruplar yani kadın-erkek, seçkinler-köylüler, İstanbul-taşra ayrımlarının yumuşaması Cumhuriyetle mümkün olmuştur.

Bu yumuşamanın, edebiyat ve kültür alanındaki hem temelleridir, hem de ufku, haremlik-selamîk yaşama biçiminin ve Osmanlıca'nın terki! Dilde ve gönül ilişkilerine giden yolda devrim!

Dil ve gönül yaşamda ve edebiyatta öylesine sarmaş dolaş ki... Sanatı besleyen ana yaşantılardan biridir kadın-erkek aşkı. "Kaç-göç" dünyasında cinsler arası aşk bir hayal, bir özlem, bir sanrı olarak belirip kaybolur. Oysa aşk ilişki, paylaşım, iletişimdir. Divan şiirinin pırlıtlı, ince ayrıntılarla bezeli

mücevher benzeri beyitlerinde Nazım Hikmet'in, Atila İlhan'ın, Cemal Süreyya'nın şiirindeki duygu yoğunluğu, tensel sıcaklık yoktur, olamaz elbette. Bu sıcaklığın yaratılmasında, dilin yapaylıklardan arınmasının payı büyüktür. Dil bir uyarıcıya benzer; çağrışımlar yoluyla zihne seslenir. Sözcüklerle, deyişlerle duygular, duyular, güdüler ve yaratıcı bilinçaltı arasında doğrudan veya dolaylı ilişkilerin ördüğü bir ağ dokudur edebiyatın büyüğü. Yapay bir dille içtenliğin çağrıştırılması, büyüünün yaratılması mümkün mü? Kadın şairlerin de aşkı tadıyla ve acısıyla dile dökmenin en güzel örneklerini verebileceği özgür yaratıcılık ortamının bir an önce gerçekleşmesini dileyelim, bu ortamın ataerkil yapının kırılmasıyla bağlantısına dikkat çekip dil ve kadın hakları devrimlerine dönelim.

Bu iki ana değişimin derin köklerinin hem Cumhuriyet öncesi topluma hem devrimlerin mimarı Mustafa Kemal Atatürk'in gençlik ideallerine^{*(2)} uzandığını biliyoruz. Halk şiirimiz, dilde arlaşılmaya gönül vermiş Ömer Seyfettin gibi yazarlarımız; ana-tanrıçalar yaratmış eskil Anadolu kültürleri, kadınlardan evlilik aşamasını esirgememiş Anadolu müslümanlığı, kadın-erkek ilişkilerinde eşitliği savunan Namık kemal, Tevfik Fikret gibi kültür insanlarımız, yüzyıl başında canlanmış feminist hareket⁽³⁾ bu köklerden bazılarını. Cumhuriyetin başarısı köklerden bir gövde geliştirebilmesinde. şimdi bu gövdenin nasıl göverdiğine bakalım:

Seçkinlerle köylü kitlelerinin iletişim kurabileceği ortak bir Türkçe'ye yönelme sürecinde biz Yunus Emre'yi, Karacaoğlan'ı, pir Sultan Abdal'ı keşfettik. Evet, doğru, Baki'den, Fuzuli'den, hatta Tevfik Fikret'den, Halit Ziya'dan uzaklaştık; ancak, birazcık bireysel çabayla onlara ulaşabilmek her zaman mümkün. Grup sınırlarıyla bölünmüş kültürümüzü bütünleştirebilme, göçebe ruhumuzu üstünde yaşadığımız ülkeyle ve onun binlerce yıllık kültür birikimleriyle derinden kaynaştırabilme Cumhuriyetle ulaştığımız kitlesel bir şanstır.

'20'lerde, '30'larda, '40'larda bir yandan ulusal kültür oluşturulurken, öbür yandan insanımız dünya kültürüyle tanıştırılıyordu. İki büyük atılımın önemini ve değerini hiç unutmamalıyız; "köy enstitüleri" ve dönemin Milli Eğitim ve Kültür bakanlıklarının yönlendirmesindeki "büyük tercüme hareketi"! Köy enstitüleri eğitimi ve kültürü kırsal kesimin uzak köşelerine kadar yayarken, dünya kültürünün tüm yapıtları (Cumhuriyetin kapalı olduğu Marksizmi irdeleyenler dışında) edebiyattan sosyolojiye, Konfüçyus'dan Knut Hamsun'a, Tagor'dan O. Henry'e, Adam Smith'ten İbn-i Haldun'a dek Türkçeye kazandırıldı.

* Mustafa Kemal, 1. Dünya Savaşının yıkım acısıyla dolu günlerde bile, kadınlık durumu ve kadınlara yapılan haksızlıklar üzerinde, devrinin aydınlarına göre şaşırtıcı bir bilinçle ve duyarlılıkla düşünüyordu.

(2) Afet İnan, yayına hazırlayan, M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1991.

(3) Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, Metis yayınları, 1994.

Çabalar sonuç vermekte gecikmedi. Cumhuriyet'le doğan kuşakların günlük çağına eriştiği '60'larda, edebiyatımızda iki büyük demokratikleşme dalgası yükseldi: Doruğunu Yaşar Kemal'de bulan köy kökenli erkek yazarlar ve kentli orta sınıf kökenli kadın yazarlar.

Ulusal ve evrensel kültürle tanışma erkekler bazında köye, daha az şanslı bir grup olan kadınlar bazında kent orta sınıflarına dek yayılmıştı.

Edebiyatımızda daha önce pırıldayan Halide Edip, Şair Nigar Hanım, besteci-şair Leyla Saz Hanım, Suat Derviş gibi kadın edebiyatçıların seçkin Osmanlı ailelerine mensup olmalarına karşın; '60'larda Leyla Erbil, Nezihe Meriç, Adalet Ağaoğlu, Sevim Burak, Afet İlgaz, Peride Celal gibi yazarlarla başlayıp, '70'lerde, '80'lerde Firuzan, Ayhan Bozfirat, Sevgi Soysal, Pınar Kür, Tomris Uyar, Selçuk Baran, İnci Aral, Ayla Kutlu, Erendiz Atasü, Feyza Hepçilingirler, Feride Çiçekoğlu, Buket Uzuner gibi yazarlarla süren patlamayı yaratanlar sıradan ailelerin kızlarıdır. 1985 de hazırlanmış bir sosyoloji çalışması, kamu oyunun yazar olarak tanıdığı kadınların (köy kökenli Latife Tekin dışında) hemen tümünün kentli (çoğu küçük kentli) olup, pek çoğunun orta veya düşük gelirli, Kemalist devrimleri özümsemiş ya da en azından dışlamamış ailelerden geldiklerini saptamıştır⁽⁴⁾. Günümüz kadın yazarlarının üstünde yükseldiği zemin Cumhuriyet devrimleridir.

Bizdeki bu yazınsal patlama, sanırım, Fransız İhtilalinden sonra Fransa'da ve İngiltere'de rastlanan kentsoylu kadın yazarlar dalgasına denk düşmektedir. Ancak toplumsal patlamayla, kadın yazarların seslerini bulmaları arasında geçen süre, Türkiye Cumhuriyetinin bilinçli kültür politikaları sayesinde otuz-kırk yıl gibi, bir ülkenin tarihinde kısa sayılabilecek bir zaman diliminde aşılabilmiştir. Cumhuriyet aynı başarıyı devrimci onyıllarını geride bıraktıktan sonra ne yazık ki sürdürememiştir! Kadın bazında, seçkin ailelerden orta sınıflara otuz yıllık sürede yayılabilen kültürel yaratıcılık, aradan bir otuz-kırk yıl daha geçmiş olmasına karşın orda takılıp kalmıştır! Köy ve gecekondu kökenli kadınlarımız arasında, Latife Tekin gibi ilginç bir yazarın dışında, ağırlığını hissettirebilen başka yazarların yetişmemesi, Cumhuriyetin devrimci onyıllarından sonra kadınlara, eğitimin ve kültürün kitlelere yaygınlaştırılmasına yeterince önem vermediğinin açık kanıtıdır.

Cumhuriyet devrimleri kulluktan yurttaşlığa yükseltmek istediği kadına nasıl bakıyordu? Onun aklına, enerjisine, yaratıcılığına, sorumluluğuna saygı duyarken, cinselliğini göz ardı ediyordu. Kadının durumunu genel geri kalmışlığa bağlıyor, ataerkil yapıyı sorgulamıyor; "erkeğin yaptığı her işi kadın da yapar" düşüncesini yerleştirmeye çalışırken, toplumsal dönüşümü "kadının yaptığı her işi erkek de yapar" çizgisine vardırılmıyordu. Anadolu İhtilalinin feminist bir devrime dönüşmesini beklemek tarihsel mantığa sığmaz kanısındayım. kitleleri ikna ederek devrimleri benimsetmek yolunu seçmiş

(4) Dilek Cindoğlu, *Women Writers and Woman Fiction, 1970-1985 Period*, Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1986.

Cumhuriyetin, önyargıların ağır bastığı, dindar ve tutucu toplumumuzda erkek rolünü açıkça sorgulamaktan kaçınmasındaki zorunluğu; öte yandan alfabelerde, kadının ve erkeğin aile içindeki rollerinin eşitlenmesine yönelik, geleneksel kalıbı dönüştürücü mesajları yeni yetişen kuşaklara ileten kültür politikalarındaki inceliği ve isabeti görebilmek gerek!(5).

Türkiye'nin yüzyılın ortalarında çok partili demokratik rejime geçmesi sırasında, demokrasinin yalnızca biçimselliğine itibar edip, ne kadın ne işçi haklarını ne de kitlelerin ulusal ve evrensel kültürle tanıştırılmasını önemseyen, isabetli ve incelikli kültür politikalarını terkeden siyasal iktidarların eline düşmesi bir büyük talihsizliktir! Türkiye Cumhuriyetinin kendi doğuş felsefesindeki kültürel atılımın önünü gene kendisinin kesmesi, yurttaş konumuza yükselmiş kadının Cumhuriyetle başlayan uyanışını bastırmıştır. Kadını özgürlüğe giden yolda yurttaşlığın gerekli olup yeterli olmadığını, kendisinin gene de ataerkil yapının cenderesinde acı çeken bir kadın gövdesi olarak kaldığının bilincine varmakta gecikmiştir.

Bu gecikme edebiyatımıza yansır. Yakın zamanlara dek kadın ne kendi cinselliğini sorgular, ne ataerkil baskıyı! Kadının köyden kentliliğe, kulluktan Cumhuriyetin yurttaşlığına, sosyalist muhalefete, düşünce suçlusu olarak girdiği cezaevine, Almanya'da işçiliğe, köktendinciliğe dek tüm serüvenlerinin izdüşümlerini, kadın yazarlarımızın yarattığı kadın imgelerinde bulmak mümkündür. Ancak gene de birşeyler eksiktir... İnsan varoluşunun ana sorunsallarından cinsellik, son yıllara gelinceye dek, yukarda adı geçen kadın yazarlarımızın çoğunun (Pınar Kür dışında) yapıtlarında başat bir tema olarak belirmez!(6).

'60'larda, '70'lerde kadın yazarlarımızı etkileyen sosyalist muhalif akımlar, sosyalizmin ana amaçlarından birinin kadın-erkek eşitliğinin sağlanması olduğunu unutmuş benzerler, ülkemizin tutucu-erkek egemen yapısına uyup da!.. **Tante Roza**'da, **Yürümek**'te kadının kimlik arayışının yetkin örneklerini veren Sevgi Sosyal, sosyalist bilinci doğrultusunda seçimini yaptıktan sonra **Yenişehirde Bir Öğle Vakti**'nde, **Şafak**'ta cinsiyetiyle ilgili duyarlılığı bastırmıştır. Sömürüye karşı çıkan kadın yazar, cinsinin ve bedeninin sömürüldüğünü kabul etmek istemez sanki. Gerçeğin yadsınması, vazgeçiş, özelemlerin, öfkelerin bastırılması, gereksinimlerin ertelenmesi, satır aralarına sızan ince bir hüznün yaratmıştır, kadın elinden çıkmış edebiyat yapıtlarında. Eleştirmenlerimizin "kadın duyarlılığı" adını takıp sisli bir kavram olarak bıraktıkları yazınsal değer, bu hüznünden başka birşey değildir aslında!(**)

(5) "kitap Okuyan Annelere Ne Oldu?", Cumhuriyet Dergi, Sayı 467, 5 Mart 1995.

(6) Erendiz Atasü, "A Comparison of Images of Women Created in Turkish Fiction by Men and Women Writers", Proceedings of 13th All-Turkey English Literature Conference 1992, Ege Batı Dilleri ve Edebiyatı Dergisi (Aegean Journal of Language and literature), Special Issue, s. 73-87, 1993.

** Bu tümcede, "kadın duyarlılığı" terimini feminist bağlamda kullanmıyorum. E.A.

'80'lerde sağ askeri otoritenin susturduğu toplumsal muhalefet sesini bir bakıma feminist harekette buldu! Kadınların gövdelerini farketmelerinin ve ataerkilliği sorgulamaya başlamalarının kadın edebiyatçıları etkilemesi kaçınılmazdı. Adalet Ağaoglu **Ruh Üşümesi** gibi şiirsel bir yapıt kaleme alıyordu cinselliği veya cinselliğin yokluğunu anlatmak üzere... **Cadı Ağacı**'nda, **Tutsaklar**'da kadını yalnızca sorgulayan, bazen suçlayan Ayla kutlu, kadınlık durumuna derin ve duyarlı bir kavrayışla yaklaşan **Sen de Gitme Triandifilis'i**, **Kadın Destanı**'nı yazıyordu. Nazlı Eray **Aşk Artık Burda Oturmuyor**'da, kadının ve erkeğin aşka farklı yaklaşımlarının yol açtığı- kim kez ironik - acıyı anlatarak yeni bir boyut kattı fantezilerine. İnci Aral **Ölü Erkek Kuşlar**'da kadının kimlik bunalımını, kişiliğinin dışa dönük-atılğan yanıyla uysal-evcil-edilgen yanının çatışmasını irdeledi enine boyunca. Buket Uzuner'in uçarı karakterleri özgürlük şarkıları söylediler...

'90'larda hızlanan köktendincilik kadın yazarları nasıl etkileyecek? Feminizmin mücadelesiyle toplum bilincinde berraklaşan "kadınlık durumu" yeniden silikleşmeye yüz tuttu bile... Politik bir tercih olarak İslamcılığı yeğleyen çevrelerce öne sürülen kadın yazarların ürünleri bu silikleşmeye hizmet mi ediyor, karşı mı çıkıyor? Bu yazarlar arasında kitaplarının yazınsal niteliği görece yüksek olanı Afet İlgaz kuşkusuz. Gene de, Afet İlgaz (Muhteremoğlu)'nun yazarlığındaki düşünüş hazin... Kariyerinin başlangıcında dindarca duyguların dokunuşuyla kaleme aldığı öykülerdeki içtenlik, ya da kadın-erkek ilişkilerinden doğan acıyı incelikli anlatışındaki ustalık, dinin yaşamı algılayışının ve yorumlayışının çerçevesi haline geldiği **Ad Semud Medyen**'de yitip gitmiş... **Ad Semud Medyen** türü kitapların asıl zayıflığı, yazarlarının hayatın mucizesine ve trajedisine, çocukların saf gözleriyle bakabilmelerindeki güzellikten yoksun kalmaları değildir. Yitirilmiş inancın yeniden bulunması veya inanca kavuşma gibi derin, karmaşık ruhsal dönüşümleri anlatmak üzere yola çıkan bu kitaplarda tam da bu psikolojik etkileşimlerin bulunmayışıdır. Belki de bu çelişkinin anahtarı gene **Ad Semud Medyen**'de gizlidir: "Müslüman çok üzülmez, çok da sevinmez."⁽⁷⁾

Kiminin duygularında sağırlaşmaya, bir başkasında dengeye ve bilgeliğe varabilecek bu tutum sanatsal yaratıcılık için elverişli değildir. Dini acıyı uyuşturan bir sığınak olarak kullanmak pek insanca, ancak sanatkarca olmayan bir tutumdur. Duygularını uç noktalarda yaşamaktan korkmayan, kendisiyle yüzleşmekten kaçmayan, bu coşkulu süreçleri aklın serinliği ve kültür birikimleriyle dengeleyebilen kişinin harcıdır ancak, edebiyat yaratıcılığı! İslamcı kesimin bayanları, dinin yürekte fıskıran içli duygulardan yaşama alanlarını sınırlayan tavırlara dönüştüğünde bireyin yaratıcılığını nasıl kısıtladığını hissedebildikleri ve buna karşı çıkabildikleri zaman ancak başlayabilecekler edebiyat yaratmaya!

(7) Afet İlgaz, **Ad Semud Medyen**, Muhteremoğlu Kitabevi, Yayınları 1991, s. 68.

Her halde önümüzdeki yıllarda, dinin bir duygu ve bir toplumsal olgu olarak kadın varoluşuyla etkileşimleri edebiyatımızın izlekleri arasına girecek, girmeye başladı bile. Dindarlıktan köktendinciliğe kaymış bir aile ortamının genç bir kadının ruhsal yapısında yol açtığı şizofrenik parçalanmaların yazınsal izdüşümüne, İnci Aral'ın son romanı **Yeni Eski Zamanlar**'da rastlayabiliriz.

Toplumsal hareketliliğin edebiyatın konularını bir ölçüde belirlemesi doğal. Ancak, toplumsalın bireysel varoluşun prizmasından yansıyan ışınları çizer edebiyat yapıtını. Has yazar iç dünyasında, prizmanın saydam geçirgenliğini, prizmanın kararlı biçimine benzeyen ilkelerle buluşturabilendir.

KAYNAKLAR

- Erendiz Atasü, "A Comparison of Images of Woman Created in Turkish Fiction by Men and Women Writers", Proceeding of 13th All-Turkey English Literature Conference 1992, *Ege Batı Dilleri ve Edebiyatı Dergisi* (Aegean Journal of Language and Literature), Special Issue, 1993.
- C. Caudwell, *Yanılsama ve Gerçeklik* (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yayınevi, 1974.
- Dilek Cindoğlu, *Women Writers and Woman Fiction, 1970-1985 Period*, Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1986.
- Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, 1994.
- Afet İnan, (yayıma hazırlayan) *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1991.
- Afet İlğaz, *Ad Semud Medyen*, Muhteremoğlu Kitabevi Yayınları, 1991.
- "Kitap Okuyan Annelere Ne Oldu?", Cumhuriyet Dergi, Sayı 467, 5 Mart 1995.